

с(кар) Караг. 1536

с 30

СЕМЕНЛАНЫ
АЗРЕТ

АНАНЫ
КЪОЛУ

Семенланы Азрет

АНАНЫ КЪОЛУ

НАЗМУЛА
БЛА ПОЭМА

Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю
Черкесск, 1974

И-1536

© Ставрополь китаб - басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю, 1974.

МАГЪАНА

Адамлада бир насыблы
Табар аны,
Хар бир ишге къарыу берген
Магъананы.

Кимле бла келе болур
Ушагъы аны!
Кимге болур, неге болур
Ушагъаны!

Ким джашыра болур менден
Ташагъа аны!
Табармамы, къайда болур
Джашагъаны!

Бу оюмланы тенгизинде
Бата, джюзе,
Кёргеними, билгеними
Сора, сюзе,
Табханымы бир бириңа
Тагъа, тизе,

Табарма деб мурат эте,
Умут юзе,
Кёб айландым, излей-излей,
Излей-излей,
Эсим къалды иннетиме
Тюппе-тюзлей.

— Магъана, ол бир эмилик,
Майна! — делле, —
Аны тутар къарыу сенде
Къайда! — делле!

Кёзюм кёрдю, таргъа тыйдым,
Ычхындырдым.
Джюрегими андан да бек
Учундурдум.

Юркютмесем, джибермесем
Энди узакъгъа,
Тюшюралсам, дейме аркъаннга
Не тузакъгъа.

Кел, магъана, ийил мени айтханыма,
Кийиксинме, сал бойнунгу аркъаныма,
Мен сау болуб, муратыма джетмей къоймам,
Джырларыма сени нёгер этмей къоймам!

I

Л Е Н И Н

Ай да, кюн да джан аурутуб,
Мийик кёкден
Сыйлы Джерге нюр кёз бла
Къарай элле.
Бири кече, бири кюндюз
Бетден бетге
Джылытыргъа, джарытыргъа
Джарай элле.

Джер, кесинде джашау халгъа
Мадар излеб,
Кюн батхандан кюн чыкыгъаннга
Бурула эд.
Аны юсюнде урунган халкъ,
Къадар миллет,
Артыкълыкъны ууу буууб
Къырыла эд.

Нюр табигъат отха сууну
Джаратханча,
Артыкълыкъгъа къаршчы бир зат
Джаратыргъа —
Танг кечени хорлаб, кери
Къоратханча,
Ол зат бла аны кери
Къоратыргъа,

Адам акъыл кюреш джолда
Ёмюрлени
Ашыргъанды, эбин билмей,
Табын табмай;
Насыбны да, тюзлюкню да
Келирлерин,
Кёрмей таныб, билмей суйюб,
Талпыб сакълай.

Эркинликни джилтилерин
Джашнагъанлай,
Залимликни ырхылары
Къоба элле.
Ёрге джаныб, джарыкъ этиб
Башлагъанлай,
Джашнагъанны джаннганны да
Джаба элле.

Джашау алан къуралгъан эд:
Джерни юсюнде
Эркинликни зорлукъ теблеб
Туруп кибик,
Бирикген кюч табылмай эд
Халкъны ичинде,
Терс джашауну тюз джанына
Буруп кибик.

ЛЕНИН тууду! Зорлукъланы
Чиллесинде.
Ленин билди, ангылатды
Халкъгъа тюзюн.
Ленин башчы! Миллионла
Биргесинде,
Ленин тыйды залимликни
Балдраджюзюн...

Отха атдыла, ол джаи мады,
Отча къызды,
Суугъа атдыла, ол батмады,
Къуршча къагды.
Билим бла барын дженгди,
Барын озду.
Кюрешиуге кеси башха
Бир джол табды.

Тюзлюк отун джукъланмазча
Джандырды да,
Партияны джюрюр джолун
Джарыкъ этди.
— Алыгъыз! — деб, кёсеуледен
Алдырды да:
— Залимлики кюйдюрююз! —
Деб юретди.

Къабынмагъан къыйын джерге
Кеси барды,
От а бекден бек, джарыкъдан
Джарыкъ джанды.
Адам улу кёрмеген эд
Быллай ишни:
Кёсеуледен кыза кетю
Ёртен тюшдю.

Кюрешдиле джукълатыргъа
Бу джаннанны,
Аямалла дуня малны,
Адам къанны,
Терсликлени тереклери,
Сабяллары
Ол ёртенде кюл болдула,
Къалмай бары.

Залимлик да,
Артыкълыкъ да

Ёлдю-кетди,
Ленин джерге джарыыланы
Ие этди.
Россия мындан ары,
Азат болду.
Бу джашауда джашия-джангы
Бир зат болду.

Бир болдула сёзю бла
Иши аны,
Октябрны кьаладжюгю
Сюрдю джерни.
Кьолу бла салды Ленин
Урлукъланы
Урунуугъа берди джашау
Сыйлы тёрню.

Чекден ётюб ол ёртенни
Джетеклери,
Джанадыла, джанылалла
Кенгден кенгнге,
Кёрменмисиз, Кубагъа,
Вьетнамгъа дери
Зорлукъ сёнгед, тюзлюк дженгед
Кюнден кюннге.

Тохтатмады Ленин Джерни
Бурулгъанын,
— Баргъаныча ётюб барсып,

Деди, — замап.
Кёрюб болмай, ол джашауну
Къурулгъанын,
Къыйналса да, муратыча
Къурду тамам!

Ленинизм — кёкню ачхычы,
Джерни нюрю,
Хар адамны джашаууна
Къалмай кирир.
Олд кертиси оноуланы.
Иинетлени.
Олд къутхарлыкъ Джер юсюнде
Миллетлени!

П А Р Т И Я

Мен бирден къарайма
Джашау бла санга;
Къуру кеси,
сенсиз,
Керек тюлдю ол манга;
Ол да,
Сен да.

Мен да —
Бир-бирибиз ючюн! —
Былай айтадыла
Къалмай совет халкъла.

Сени сыйлы кѳрген
Бютеу урунганла,
Былай айтырыкъды
Саулай Джерни юсю!

КЪАРАЧАЙНЫ ДЖЮРЕГИНИ ДЖЮРЕГИ

Д ж ы р

Къарачайны джюрегини джюреги,
Джюреклеге джылыу берген тамаша.
Октябрны накъут-налмаз тереги,
Къобан бла Тебердиге джанаша,

Нюр джанаса, тауушлукъду хапарынг.
Адам бары сени эсине алгъанча.
Тик таулагъа таб джарашхан шахарым.
Акъ кюмюшге къарасаут салгъанча.

Юйлюлеринг бузмай къонакъ алалла
Тау адетни туудукълагъа юреге,

Къонакъларынг юйлю болуб къалалла
Джашауларын сени бла бир эте.

Джылдан жылгъа жылынга жыл къошула,
Сен да ариудан ариу, джашдан джаш бола,
Заманынгы джибермейин бошуна,
Урунаса, ишинг башдан баш бола.

Кенгеш оноу этиледи бѣлмейин,
Къарнаш халкъла бары тенгнге тарталла,
Джер джюзюнде сенден ариу кѣрмейин,
Ай да, Кюн да сейирсиниб баталла.

ЭНТДА АТСЫН РАХАТЛЫКЪ ТАНГЛАРЫ

Энтда кетди ёмюрюмден
Бир кечем.
Энтда атды эски Джерге
Джангы танг.
Энтда мурат алдан алгъа,
Кенгден кенг,
Энтда учунэд хорламлагъа
Таукел джан.

Энтда келед Курантланы
Тауушу,
Джангы тангны милдетлеге
Таныта,
Энтда этеди Партиябыз
Сагъышын,
Адамланы джашауларын
Джарыта.

Энтда Джуртум къууанч тангны
Кёредн,
Ленин бла Партияны
Кючюнден.
Радио да джангы хапар
Береди
Шохлукъ бла урунууну
Юсюнден.

Энтда атсын рахатлыкъны
Танглары.
Джашау саулай Джер джюзюнде
Тюзелсин.
Урунууда ёмюр сюре
Джуртубуз,
Хар кюнюню тамбасына
Тюбесин!

ЗЫРАФ КЮНИОМ ОЗМАСЫН

Къаламымы кыйыгъан сайын,
Кыйылыб,
Ингичгериб ишге хазыр
Болады,
Къагъытыма джазгъан сайын,
Кыйыры
Къысхартыла, тауусула
Барады.
Кюнюм тийиб, батхан сайын
Емюрюм
Къаламымча къысхаргъанын
Унутуб:
«Елмей неда къарт болмайын,
Былайлай
Турлукъса!» — деб бегитеди
Умутум.
Тауусулса, тауусулсун
Къаламым.
Сынмасын, не керексини
Джазмасын,
Тохтамасын, ётюб турсун
Заманым.
Ортасында зыраф кюнюм
Озмасын!
Емюр мени арбасындан
Атхан кюн,

Джер бешикге бөлесе да
Миллетим,
Джашау кибик, джашаб барлыкъ
Халкъымы
Джюрегинде джюрюб турсун
Иннетим.

II

СЕН ДЖЫЛНЫ ДЖАЗЫ, МЕН — ДЖАЙЫ

Сен джылны джазы,
Мен — джайы.
Сен кюнню эртдени,
Мен — тюшю.
Кел, мен мычыйым,
Сен — ашыкъ.
Бирге барайыкъ.
Джарашыб.

НЮР ДЖИЛТИНЛЕ

I

Мен къалайгъа къарасам да,
Аллымда
Сенден башха джукъ кърмейини
Къалдым да.

Тенглерим а ииджиуююю
Билдиле.
«Шашарса да!» — деб чам этиб
Кюлдюле.
Шашмагъанма... къозутхан а
Этеме.
Ол алагъа — оюн, меннге —
Кечинмек.
Шашарыкъма — бек аманнга
Джетеме...
Барысын да ангылайса
Кесинг бек.
Мен терс эсем, тюз болайым
Джангыдан,
Мен кем эсем, эс табайым
Ангыдан,
«Ат» дей эсенг, хомухлукъну
Атайым,
Айт дей эсенг, нчимдетин
Айтайым:
Сен къуру да турмазса былай
Джашнаб,
Къонакъ джашлыкъ кетер кесинги
Ташлаб,
Санларында къартлыкъ атын
Ойнатыр,
Джюрегингде къайгы къазан
Къайнатыр,

Уллайыуну ууу сеннге
Джетгинчи,
Чырайынгы заман зыраф
Этгинчи,
Сен, джашауну нюр таякълы
Гоккасы,
Келишейик, насыб сеиде
Тохтасын.
Келишейик, адамлыкъны
Айныта,
Къууанчынга кюнде къууанч
Къошарма.
Сюймекликни джюрегимде
Къайната,
Мындан ары сени амалтын
Джашарма.

II

Бир ариугъа сенден ариу
Джан болмаз,
Бир суйгеннге, менден суйген
Бар болмаз,
Суйюлмесенг, суймекликден
Дам болмаз.
Джюрек айтхан керти сезде
Чам болмаз.
Сен барлыкъны насыбына

Болмаса,
Бу дуняда мен сукъланныкъ
Зат болмаз.
Джашауумда баш муратым
Толмаса,
Кесиме огъай, таб санга да
Таб болмаз...

III

Сени былай сейир табхан
Ананы,
Башха болмай, анам кибик
Кёрюрме.
Зауукъ эте джашар ючюн
Джаны аны,
Джашаууна бар эсими
Бёлюрме.
— Ол тюрсюнню алай ариу
Ишлерге
Къалай келгенд табигъатны
Кючюнден?—
Деб соралла, джыйылсала
Бир джерге,
Эсли адамла бары сени
Юсюнгден.
Кирпигинги къакъгъан сайын, бетшиге
Кёзлерингден нюр джилтинле

Агъалла.
Анча сайыи джылыу уруб
Этме,
Джюрегимде иги умутла
Чагъалла.
Кёзю кёзге кёзю тийген
Керти эсе,
Кёзюм тиймей къаллыкъ тюлдю
Кёзюнге,
Сукъланнганын сюйюу джаны
Дерти эсе,
Сюерикме, толу болуб
Сёзюме.

АЙЫБ ЭТМЕ, БИР СОРАЙЫМ, ТАБИГЪАТ

Айыб этме, бир сорайым,
Табигъат,
Тёгерек Джер бош хаузда
Тургъанлы,
• Ол биреуню тюрсюнюнден
Ариу зат
Джаратханынг болгъанмыды
Туугъанлы?

Джазыу, джанны адебинден
Чыкъмайын

Инсанланы бирча къачан
Кёрлюксе?
Насыбымы барамтада
Тутмайын
Муратыма джолну къачан
Берликсе?

Аджал, сен да болджалынгы
Созсанг а.
Ол тюрсюню туудукъла да
Кёрюрча,
Анга тюбер джерде кенгтин
Озсанг а,
Мен да санга разылыкъ
Берирча.

Сени амалтын джаханимге
Барсам да
Тёзалырем, къалгъанлача
Джанмазем.
Робинзон Крузолай
Къалсам да,
Сенден башха затны эсима
Алмазем.

«Экигизни мнндирейик
Икаргъа!» —
Деселе да, къоркъмай таукел

Ётерем.
Сени табмай Джерде тургъандан
Эсе,
Сени бла анга минчб
Кетерем.

МЕН ДУНИЯДА МУРАТЫМА ДЖЕТАЛСАМ

Мен дунияда муратыма
Джеталсам,
Алай деген: сени негер
Эталсам.
Сен джанымда джанкылышча
Джашнаренг,
Мен да не ёлмей, не къарт болмай
Джашарем.

Кёз ачарек Кюнню тюбю
Дунияда,
Тюбетмезем не бушуугъа,
Не аджалгъа.
Насыб бла этер эдим
Кесамат:
«Бизни бла тур!» — деб узакъ.
Болджалгъа.

ДЖЫЛЫТМАСАМ ДА, ДЖАРЫГЪЫМ ТИЕР

Мен сени унутуб турмайма...
Нюзюрюм — нюзюр, Муратым — мурат.
Тутхан ишими ичине оя,
Насыбым мычыб, келалмай турад.

Мен дуу джанама, сен джылынмайса,
Джаным джанганда сени ючюн кюер,
Джукъланныкт. тюлме, джаныб турлукъма,
Джылытмасам да, джарыгъым тиер.

ДЖАНГУР ДЖАУУБ, КЮН ТИЙИБ...

Джангур джаууб, кёлтюрюлюб,
Кюн тийиб,
Булутлада нюр джанктылыч
Джашнаса,
Кёрген-кёрген сейирснийб,
Эс ийиб,
Ким алай деб, ким былай деб
Башласа,

Мен да кёзлерни къаты
Къысама,
Ичлерниде сени кёрюб,

Къууана.
Айтханынгы джюрегимде
Тутама,
Тюрсююнгю нёгер этиб,
Джубана...

Кёзлерингден кёзлерими
Алалмай,
Ачыкъ болуб джюрегими
Болуму,
Кёзюм кыйыб, кёюб кетиб
Къалалмай,
Къайта-къайта тутуучанем
Къолунгу.

Джашауума джаным не
Болалмай,
Алгъасатыб, алгъан энг да
Онгуму,
Базыб этген муратларым
Толалмай,
Узайтханма кысха барлыкъ
Джолуму.
Энтда сени джюрегимде
Тутама.
Энтда кёзлерими къаты
Къысама.

Энтда сени ичлеринде
Кёреме.
Энтда алгъынча сюерге сёз
Береме...

САНГА БАРА...

Санга бара джолум джууукъ
Болад да,
Джюрюдюм деб билмагенлей
Джегеме.
Сенден келе ол созулуб
Къалад да,
Арый, солуй кёб дыгалас
Этеме.

Сени амалтын Джер созулур,
Джыйылыр.
Сени амалтын тенгиз толур,
Тау чёгер.
Сени амалтын суймекликни
Азабын,
Мен чекгенча, энтда талай
Джан чегер.

ТАУНУ ТАУГЪА ТАШЫРЕМ

— Казбек тауну Минги Таугъа
Ташы да,
Төппесинде алтын къала
Сал! — десенг,
Накъут-налмаз бла джабдыр
Башын да!
Битдиралсанг, сора мени
Ал! — десенг,
Муруккусуз мен ишини
Башларем.
— Къолдан келмез! — дегенлеге
Нийанмай.
Эте турсам, бир кюн а бир
Бошарем,
Сенден джууаб табханча бир
Къыйналмай.

ЭРТДЕ ТИЙИБ, КЕЧ БАГСА ДА...

Эртде тийиб, кеч багса да
Минги Таугъа кюн,
Не эсе да эриталмайды
Джылытыб юсюн.

Кюн таякъла ёталмайла
Сууукъ джелледен.
Джылы аязла джеталмайла
Асыры ёргеден.

Сен бу затдан оюм ал да,
Бир бурул бери,
Минги Тауча бузлаб турма,
Бир кесек эри.

НЁГЕРГЕ СЕНИ БЕРСЕЛЕ

Д ж ы р

Кёрген-кёргенни кёзюн къарата,
Гюнахлы болуб джашагъан.
Джаз джилеклеге, джай наныкълагъа,
Кюз дугъумлагъа ушагъан.

— Джаш ёмюрюнгю къалгъан джылларын
Зыраф ашырма бошуна.
Кёкде турна да билед заманын,
Сен да бир иш эт башынга!

Джашил къырдышда къызыл гоккача,
Кёргеннге кенгден танытхан
Бир толгъан Айча, бир атхан тангча,
Бир тийген кюнча джарытхан.

Керти суйгенин сие бил энди,
Тентиретгеннге терилтме.
Дунияны адетин этер амалтын
Мени быллай бир термилтме.

Эчи джанымы баш кечинмеги
Термилиб табхан табышым,
Джукъласам — тюшюм, уянсам — ишим,
Тынчайсам, татлы сагъышым.

Джашауубузгъа оноу этеик,
Ант этдирсенг да, кёлюмд ол:
Мен сени ананга кюеу болэйым,
Сен мени анама келин бол!

— Айда бир ашаб, джылда бир джукълаб
Туралырма эдинг?— деселе.
— Турурем!— дерем, тургъан да этерем,
Нёгерге сени берселе.

Меннге джюкленген суймеклик джюкден
Экибизге да бёлейик.
Айтхан сёзюме ийнанмай эсенг,
Кел, бирге джашаб кёрейик.

АУУШДУРСАКЪ ДЖЮРЕКЛЕНИ

Джерни тыйыб турур эдим,
Джетсе кючюм.
Кюн юсюнге таймай тийиб
Турур ючюн.
Кюч джетер эд, алай аны
Бир башхасы:
Керекмиди Кюнбатханны
Гурушхасы?

Кюнню берлакъ тартар эдим,
Джетсе кючюм.
Къыш айлада санга джылы
Болур ючюн.
Кюч джетер эд, алай аны
Бир аманы:
Кюйдюрюрмю къыблада
Адамланы?

Кюнню арлакъ тюртер эдим,
Джетсе кючюм,
Джай айлада санга салкъын
Болур ючюн.
Кюч джетер эд, алай аны
Бир сагъышы:
Кючсирми шымал джуртну
Сууукъ къышы?

Сени насыб этер эдим,
Джетсе кючюм.
Сюймекликни азабындан
Солур ючюн.
Кюч джетер эд, тюшондюрюр
Ючюн сени,
Ауушдурсакъ, экибиз да
Джюреклени.

САГЪАТ ДЕГЕН АСЫРЫ КЕБ КЕРЕМЕ

Санга айтырым къалмаз ючюн
Айтылмай,
Сагъыш этиб, табаргъа деб
Таблыгъын:
— Бир кёргюз! — деб тилеменем
Тартынмай —
Бир кесекге тюрсюнюню
Хаухлугъун!».

Бир сагъатдан къайтыргъа сёз
Берген энг,
Сагъыш эте, кёбге акъылынг
Бёлюнюб,
Тенглик бетден адебими

Көрген энг,
Сансыз этмей, не да кьонмай
Эриниб...

Сен сёзюнге не болдунг,
Тюзлей кьал.
Джюрегимден разылыкь
Береме.
Энди болджал салсанг,
Бираз эслеб сал.
Сагъат деген асыры кёб
Кёрме!

НЕ ТИЙГЕНИН, НЕ БАТХАНЫН КЕРМЕДИМ.

Сёлеширге сёзчюледен
Тартына,
Чыгъалмайын мен тилеген
Тилекден,
Булджуй-булджуй, атлаб келдинг
Къатыма,
Эскиликке орун бере
Джюрекден.
Бир сагъатха, бир да джерге
Къарай энг,
Сескеклиенг, хаух кийимни

Кийгенча.
Тюрсюнюнгден джылы джарыкъ
Ура эд,
Джанкъылычдан кюн таякъла
Тийгенча.

Къол тутханек, аязланы
Джетдириб,
Кёлюм сенде, кёзюм джерде
Къалдыла.
Кесгин тилим чырт бюлдюрдю
Этдириб.
Сагъышларым бар эсими
Алдыла.
Кийик насыб бир чиркин, бир
Илеше,
Сабыр сакълыкъ кеси кесип
Кюте эд.
Хыны джазыу насыб бла
Кюреше,
Батыр умут арт къоркъууун
Этед.

Анча сайын къаш тюбюнден
Къарай энг,
Къарамынгы джибермейин
Тыя эм.
Анча сайын джаныма джан

Сала энг,
Джаннган отха джанар суусун
Къуя энг.

Энчи-энчи олтураек
Экибиз.
Сезимлени ушагъына
Тынгылай.
Не келечи, не тылмач джокъ,
Кесибиз
Джюреклени муратларын
Ангылай.

Анча сайын къаш тюбюнден
Къарай энг,
Чыдамымы, тѣзюмюмю
Бошай энг,
Анча сайын джаныма джан
Сала энг,
Анча сайын сыймекликте
Къоша энг.

Булбул тилим сѣлеширге
Джарамай,
Айтыр сѣзюм ауузумдан
Кете эд.
Гузаба кюн тохтаб бизге

Къарамай,
Сейир заман эслетмейин
Ете эд.

Анча сайын къаш тюбюнден
Къарай энг,
Мен къарасам, къарамынгы
Тутдурмай,
Анча сайын джаныма джан
Сала энг,
Тюзюн айтсакъ, хайырынгы
Джукъдурмай.

Анча сайын тюрсююнсю
Сураты
Кёзлеримде джангы-джангы
Тюше эд.
Анча сайын джюрегими
Мураты
Умутланы Зсм-Земниден
Иче эд.

Ёшюнюнгде, сол къойнунгу
Тюбюнде,
Джюрегинги джююлдеген
Тауушун
Эшитдим да, къайгыланы

Джюгюнден
Дженгиллениб, оймат болду
Сагъышым.

Кете туруб кесинг чыгъыб
Кетмединг,
Эсим сенде, кесим менде
Къалдыла.
Ичги сёзюм сеннге тюгел
Джетмеди,
Къайгъыларым сир сагъышха
Салдыла...

Татлы тюшча, ётдю ёмюрню
Бир кюню,
Менде къалды эки адамны
Тюрсюню:
Бири мени санларымы
Юсюнде,
Экинчиси кёзлерими
Ичинде.
Ангылашдыкъ бирибизни
Бирибиз.
Сенден башха затха багъа
Бермедим.
Джулдуз кибик, учуб ётдю
Кюнюбюз
Не тийгенин, не батханын
Кёрмедим...

ТЫЙЫНШЛЫ

Джангур джайгъа тыйыншлы,
Къар а — къышха,
Джаш, къыз тойгъа тыйыншлы,
Къарт — ныгъышха.

Булут кёкге тыйыншлы,
Тубан — джерге,
Белги чекге тыйыншлы,
Амма — тёрге.

Мюйюз буугъа тыйыншлы,
Къапат — къазгъа.
Чабакъ суугъа тыйыншлы,
Джилек — джазгъа

Кийик таугъа тыйыншлы,
Тюе — тюзге.
Наныкъ джайгъа тыйыншлы,
Дугъум — кюзге.

Ай кечеге тыйыншлы,
Чолпан — тангнга,
Сен а манга тыйыншлы
Мен да — санга!

... ..
... ..
... ..

The

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

УМУТЛА БЛА БУЛУТЛА

Булутла — кёкде,
Умутла — кёлде,
Джаратылгъанлы джашайла.
Ала эгеч, къарнаш
Тюл эселе да,
Бир бирлерине ушайла.

АУУР СЕЗ

Дженгил адам —
Ауур сёзню кёб айтыр.
Айгыр-айтмаз —
Сокъураныб, терк къайтыр

Айтханы уа —
Отха салам атханча.
Къайтханы уа —
Джукълатыргъа чабханча.

Гинасуу да,
Къоргъашыи да, алтын да
Дженгилдиле
Ауур сёзю къатында.

Ол ётгенча —
Бояу сингмез, окъ ётмез.
«Къылыч джара
Битер, сёз джара битмез»..

КЕРТИ СЁЗ

Кёзююу келсе,
Тенгиз да сёнгер.
Тау да эски болур,
Сынар, ууалыр.
Керти сёз эски
Болмай джашауда,
Хар тёлю сайын
Джангыра барыр.
Къараб кёрсенг да,
Алыб сюзсенг да,
Джылтырай тургъан
От алтынчад ол.
Ёлмей джашаргъа,
Бёлмей джашнаргъа —

Аны себебли
Таба болур джол.
Керти сёз кирмей,
Джангыз бир хапар
Хапар болса да,
Керти болалмаз.
Керти сёз айтмай,
Джангыз бир башчы,
Башчы болса да,
Иш баджаралмаз.

Къар, джаугъанлыкъгъа,
Дагъыда эрнр.
Джай, кетгенликге,
Дагъыда келир.
Кюн, батханлыкъгъа,
Дагъыда чыгъар.
Чырпы, акъгъанлыкъгъа,
Дагъыда чагъар.

Джашлыкъ бир кетсе,
Чыртда къайталмаз.
Кертиге юреннген —
Джалгъан айталмаз.
Намыс джыгъылса,
Ёрге къобалмаз.
Анасы ауушхан —
Ана табалмаз...

БЕКШАН

Тенгле кибик, кегейлери биригиб,
Тёб-тёгерек таб тизилиб, джарашыб,
Аркъалары бир да къалмай, бюгюлюб,
Тёппелери бир-бирине къарашыб...

Ушашдыла, танымазча энлерин,
Къанджал бла къаты буууб беллерин,
Къысылышыб, аналарыи къучакълаб,
Сюйюнюшюб, бир-биринден кёл сакълаб.

Иги башчы джигерлени джыйгъанча,
Уста къолла аланы алай джыялла.
Антлы тенгле ичги сёзню тыйгъанча,
Къуйгъанынгы ала да алай тыялла.

КЪОЙЧУНУ ДЖЫРЫ

Тикледе тая, сюрюню джая,
— Хырейт, чиби!— дей, ышыра,
Алларын тыя, артларын джыя,
Сызгыра, джырлай, къычыра,

Тау солумлада, кюрт орунлада
Мен къойларымы кютеме.
Санларым ойнай, малларым джайлай,
Насыбха джырла этеме.

Джарый, силкине, айный, тин кире,
Солуй, суулана, кериле,
Чибни къабмайын, джанлы чабмайын,
Джерсине, тола, семире,

Джай джайлыкълада, къыш къышлыкълада
Ёселле мени малларым.
Джюрегим ойнай, къууанчым къайнай,
Учарлай болуб санларым.

Не чарпытмайма, не джарсытмайма,
Тауушларындан билеме,
Санларын къошуб санагъанлыкъгъа,
Баш башын башха сюеме.

НЕ КЮРЕШСЕ ДА КЕСИ

Къобузну тнеклери
Бирча сау тюл эселе,
Толу тартыу айтдыралмаз
Уста эсе да кеси.

Тамаданы нёгерлери
Бирча ишлемей эселе,
Иш марданы толтуралмаз
Не кюрешсе да кеси.

БУ НЕ ЗАТДЫ?..

Джесенг, джюкню элтеди,
Сюрсенг, итни джетеди,
Минсенг, бели табды,
Бу не затды.. (Атды).

Рыхыны сакълайды,
Таныгъанын джакълайды,
Юсю бютеу тюкдю,
Бу уа неди?.. (Итди).

Джазда джашил кнеди,
Къачда сары кнеди,
Къойну толу кёгетди.
Бу уа неди?.. (Терекди).

Акъыл айтад соргъаннга,
Анга нёгер болгъаннга.
Хар бир сёзю бек табды,
Бу уа неди?.. (Китабды).

Бир тнеди, бир батады,
Джарытады, джылытады.
Узальб джетерлей тюлдю,
Сора бу уа неди?.. (Кюндю).

БУ УА НЕДИ?..

Джылылыкъны кърлугъун
Кюнден тартыб алады,
Азыкъланы урлугъун
Джер кърнына салады.
Айбатлыкъны сюеди.
Джашил кийим киеди.
Болджалы бек азы.
Бу не затды?.. (Джазды).

Урлукъланы чыгъарыб,
Битимлени битдиред,
Баччаланы суугъарыб,
Чагаларын этдиред.
Кёк чепкени киеди,
Иссиликни сюеди,
Ариулукъдан байды.
Бу уа неди?.. (Джайды).

Сабанланы джетдириб,
Мюрзеулени джыяды;
Къышха хазыр этдириб,
Гюрбелеге къуяды;
Хар джыл сайын келеди,
Халкъгъа байлыкъ береди,

Этген иши тюздю,
Бу уа неди?.. (Кюздю).

Акъ кийизин джайгъанлай,
Джерни чыммакъ этеди.
Сора кюн узайгъанлай,
Аны да алыб кетеди.
Джигерлени джаныды,
Хомухланы джаууду.
Сыйлагъаннга — тынчды.
Бу уа неди?.. (Къышды).

ТОБУМ

«Тоб» деб тийиб,
Тобум джерге,
Юйден мийик
Чынгайд ёрге.
Джити затха
Джетдирмесем,
Ашагъанын
Тёкдюрмесем,
Ургъанлыкъгъа,
Тюйгенликге,
Тюртюб, быргъаб
Ийгенликге,

Талмайд бели,
Сынмай саны.
Не уа кёлю
Къалмайд аны.

IV

КЪАРАЧАЙНЫ ТАУЛАРЫНДА

I

Патчахланы уланлары
Бир бирине тѣзмей бары —
Бир бай ханны кызын тилеб,
Андан къласакъ, ёллюкбюз деб,
Киргендиле гузабагъа.

Бир деб бирин джаратмайын,
«Хы» деб кѣзюн къларатмайын:
— Унамайды, кълайтыгъыз деб,
Келгенлеге айтыгъыз деб, —
Джууаб бергенд кыыз алагъа.

Аны кѣлю кълалмаз ючюн,
Халкъдан да айыб болмаз ючюн,
Айтханын а чюйре кѣрюб,
Хан олсагъат буйрукъ бериб,
Минг пайтонну джекдиргенди,

Къызы бла гаммойларын,
Къуралгъанны къоймай барын,
Пайтонлагъа джарашдырыб,
Хар затларын къурашдырыб,
Бек тыйыншлы этдиргенди.

Джумушларын этер ючюн,
Эм бетсиниб эл кѣрген кюн,
Ариу айтыб, этмей хыны,
Атлы аскерден минг атлыны
Ала бла джибергенди,
«Кѣк къырдышда къара суугъа
Терек салкъын тюшюб тургъан
Джер табхынчы солумагъыз,
Ичмегиз, не ашамагъыз.
Айтырыгъым олд!» — дегенди.

Джолоучула бек инджилиб,
Аллай джерден дынг тюнгюлюб,
Хар къайсысы излеб, кѣрюб,
Къыз кеси да буйрукъ бериб,
Тѣртюнчю кюн къайтхандыла:
— Терек салкъын, суу, къырдыш да
Бар эдиле башха-башха,
Ол ючюсюн алай бирге
Табалмайын къайтдыкъ юйге, —
Деб хапарны айтхандыла.

Сора барыб кызына хан:
— Хар неси да толу инсан
Тюбемейди, муну ойла,
Келгенлени бирин сайла,
Кёб чайкыалма да,— дегенди.
— Болмай эсе, не этейим,— деб,—
Бирн бла кетейим,— деб,
Кызы таукел болганында,
Буйрукъгъа бой салганында,
Ол, кыуаныб, кызы бергенди.

Бу хапарны эшитгенли,
Джюрегими чырт бир джери.
Ай, игиди ол заманда,
Мен да болсам, дегенча, анда,
Тохтаб-тохтаб титирейди.
Мени ёлтюрлюк болса да хан,
Таукел этиб, аямай джан:
— Атаг сени джангылтад,— деб,—
Кавказ таба башынгы ат,— деб
Шыбырдарем кызыгъа,— дейди.

II

Махар тауну этегинде,
Наз терекни тюз тюбюнде,
Кёк кыырдышны кюзгюсюнде,

Гокка ханслы джерни юсюнде,
Бир тауушлукъ гара чыгъад.
Бургъан джери боркъ-боркъ эте,
Джуугъан джери шоркъ-шоркъ эте.
Мийик чынгаб, джаууб тюше.
Сюммегинден сюйген нче,
Хар заманда алай турад.
Бююн тюз башында,
Чынгыл бекни тюз къатында,

Чатдан мийик, таудан тѳбен,
Сейирсинир киби кѳрген,
Бир акъ булут тохтаб къарайд.
Тешик тауну нчи бла,
Джашыл джайны юсю бла,
Тохананы, этеклерин,
Адамланы келбетлерин
Салкъын аяз шош-шош тарайд.
Джайлыкъланы джерлеринден,
Чегетленн нюрлеринден,

Кѳк бояугъа тюшген киби,
Кѳбдюреуюз нчген киби,
Акъ баууру кѳк болады.
Кѳлтюрюлюб кѳкге къалкъмай,
Езелениб джерге джатмай,
Шош къубулуб, кесин аяб,

Кюн таякъла юсюн болб,
Сырты алтынча саргъалады,

Ол булутдан бираз мийик,
Къарантхасы къайыкъ кибик.
Къанатларын кенгнге джайыб,
Бир чыммакъ къуш къалкъыб турду.
Нёгери уа аны кёрюб !
Тау джитиден учуб келиб,
Ойнар ючюн муну бла,
Эркелетиб бурну бла,
Эслетмейин сыртына урду.

Экиси да джагъалашыб,
(Солугъанла да къарашыб)
Бирин бирин эбге джыя,
Къушун, къууун джерге къуя,
Оюнларын кёргюзтдюле.
Кёгюрчюнле сюрюу болуб,
Акъ булутха учуб, къонуб,
Ол тюклени барын табыб,
Ауузлары бла къабыб,
Мычымайын терк кетдиле.

Адамланы кёз аллында,
Ол булутну онг джанында,
Эгиз тууб, тенгден ёсен,
Тёппелери кёкге джетген

Эки джити нссилейле.
Айры тауда, чынгыл бекде,
Кёк солумда кийик кёбден,
Къарагъанла сейир этиб,
Хар бирини эси кетиб:
«Апсаты энтда байды!» — дейле.

Джугъутурла сюрюу тыя,
Гуждарлары джыйы джыя,
Эчкилери пырх-чырх эте,
Улакъларын эркелете,
Джайлайдыла, — къоркъмайдыла.
Бу заманы таулулары
(Бийнёгерни туудукълары)
Апсатыны малларына,
Джарамазча джанларына,
Тарх деб шок атмайдыла.

Айры тауну дорданындан,
Кёк къаяны бир джанындан,
Шекерча, джим-джим джылтырай,
Къуугъун къуууб бир суу келед.
Улугъанлай, ёкюргенлей,
Бир-биринден айырылыб,
Акъ мамукъча, кенг джайылыб,
Шаб-шаб эте, тубюне энед.

Айланмада бираз солуб,
Акъ тюрсюню кѣм-кѣк болуб,
Сууукълугъу тил кюйдюре,
Ариулугъу джер суюдюре,
Къобан таба барад тикде.
Чабакълары кѣксюл ала,
Кѣмеуюлге къууат сала,
Тюбюнде уа кюмюш апас,
Джылтырайды, болмайын тас,
Ат ташайгъан теренликде.

Бу тауланы кеси салгъан,
Усталыгъы юлгю болгъан,
Ийнакъ Джерге чууакъ кѣкден
Алтын Кюнню нюрюн тѣкген,
Табигъатны ишиди ол.
Тюрлю-тюрлю миллетледен
Тынчайыргъа бери келген
Сейирсине, иче, тарта,
Урунуудан хапар айта
Солуйдула кѣб ишчи къол...

Тири таулу, джигит уучу,
Не доммайчы, не уа буучу,
Ма былайда азыкъ ашаб,
Кеч болад деб кете башлаб,
Айры таугъа къайтхан болур.

Чынгыллада, мийикледе
Ол заманны кийиклерин,
Урур ючюн, чырт аямай,
Бу таладан ол къаягъа
Алтынлыдан атхан болур.

Не уа къойчу чыгъа келиб,
Бу гараны былай кёрюб,
Азыкъ ашай, суусаб иче,
Эси ишине оюм биче,
Теке кълккъыу этген болур.
Бу таланы табхырында,
Бу булутну салккъынында,
Ол ёмюрню кюнлеринде,
Джибгил тарта джюнлерине,
Къоюн иссилетген болур.

III

Къарачайны тауларында
Саугъагъа деб сауларына,
Кеси излеген затны барын,
Пюр табигъат джаратханын,
Ханны къызы билсе эди,
Къаршчы болуб хан айтханнга,
Кюн чыккъгъандан кюн батханнга,
Нёгерлери биргесине,

Сый берилиб бир кесне,
Бу джерлеге келсе эди.

Махар тауну этегинде,
Наз терекни кюз тюбюнде,
Кёк кырдышны кюзгюсюнде,
Гокка ханслы джерни юсюнде
Ол гараны кёрсе эди.
Кёкге джетген тик таулагъа,
Саулукъ берген бу хауагъа,
Ёсюб тургъан мегетлеге,
Бишиб тургъан кёгетлеге
Ол акъылын бёлсе эди.

Бу болумгъа сейир этиб,
Муратына толу джетиб:
«Хар заманда алайса,—деб,
Энд бу джол а къалайса!?»—деб,
Къыз атасын дженгер эди.
«Ариулукъ да, адамлыкъ да,
Акъыл, байлыкъ, сан саулукъ да
Бир инсанга табынигыын,
Аллай адам табыллыгыын,
Энди айырдым мен»,— дер эди.

Бюгюн аны туудукълары,
Юйюрсюнюб, талпыб бары —
Узбекден да, Уралдан да,

Джерде хар бир къралдан да
Къарачайгъа келедиле.
Келген дженгил къайталмагъан,
Кѳрген айтыб айталмагъан,
Адамлагъа саулукъ берген.
Бу таулада быллай джерле
Кѳб болгъанын кѳредиле.

Тауну терек салкъынында,
Тикни гелеу тапхырында,
Ичген ичиб къаналмагъан
Келген кетиб къалалмагъан.
Бир тауушлукъ гара чыгъад.
Не джай, не къыш, не кюз демей,
Не кече, не кюндюз демей,
Кѳрюнгенни кѳлюн ала,
Санларына саулукъ сала,
Ол къонакъбай болуб турад,

АНАНЫ КЪОЛУ

I

Учуландан ёрге озгъанлай,
Эки Драгъа
Тюгел джетмей, сол къолунгда,
Таугъа бара,
Байтокъ къол да деучен элле,--
Уллу къулакъ:
Сен хорладынг! — деб Къобаннга
Къараб турад.

Тыбюнде уа бюгюн сен да,
Мен да кёрген —
Таныгъанла, Мамчуланы
Сыртлыкъ деген —
Тёбе болуб, тау ёзенни
Сынын бузуб,
Орналгъанды, кыйырлары
Суудан озуб.

Бир кёзюуде бу сыртлыкъны,
Ким да билиб,
Табигъат кюч, ол къулакъдан
Алыб келиб,
Эки Арада ёзенни чорт

Бегитгенди.
Къобан сууну таммаз кибик
Чырт этгенди.

Аны бла тиллешгенча,
Кюн бетден да
Ырхы келиб къошулгъанды
Ол эртденбла.

Кийик Къобан тау къойнунда
Тенгиз болуб,
Эки Ара да, Дёлю ёзен да
Суудан толуб,
Семенланы Кертмелнге
Дери джетиб,
Андан төбен джашагъан халкъ
Къуугъун этиб,
Джюрюр кибик мадар болмай,
Энди ол кёлден,
Таугъа баргъан тауда къалгъанд,
Элдеги — элде.

Къайсы бирин айтайым энд
Аны тизиб:
Ма сёз ючюн: Джабагъыны¹

¹ Ол заманда Байтокъ-къолну аягъында Бабаланы Джабагъы деген адамны тёнгерте юйю болгъанды.

Юю джюзюб,
Бир кёмюле, бир кёрюне
Кёлню нчинде,
Бютеу кьакъла, кюбюрле да
Сууну юсюнде,
Аяз урса, ары бара,
Бери келе,
Батыб кьалмай тургъандыла,
Хар ким кёре.

Ёзен толуб, ол суу кеси
Джол ачхынчы,
«Ахырзаман» болуб, юсюн
Суу басхынчы:
Эл кьачханды джоппу-джоппу,
Бирем-бирем,
Сора «тенгиз» ычхынганды
Эниш сюрем,

Таб бюгюн да турад ызы
Анда-мында:
Эл тюбюнде эм Ныхытны
Туурасында,
Бостанланы кьаты бла
Узунуча,
Эки суу кьошулгъав джерде да
Мунуча —

Лайпанланы гюблери да,
Кёл Орун да,
Айбазланы к'япхак'яла да—
Бу болумда
Ол суу ашаб мийик джарла
Болг'яндыла.
Ёмюрлеге шаг'ятлык'г'я
К'ялг'яндыла.

«Суу ызы» — деб айтыу адет
Андан бери
Чык'г'янд дейле, джюрютюлмей
Ары дери.
Кёл кетсе да: ташдан, к'юмдан
Тюбю тола,
Апланма да к'юралг'янды.
Андан сора.

«Эки Арамы бителликди?»
Деген сёзле
Ол кюпледен к'ялг'яндыла,
Шохум, бизге.

II

Ол кёзюуде Учкуланда
Бир тийреде,
Этген ниши саналмаг'ян

Чырт чюйреге,
Зияда деб таулу къатын
Джашай эди,
Сан джыйгъаны тау маралгъа
Ушай эди.

Керек джерге джигер къолу
Джете эди.
Джюню джибек, ийнени ийнек
Эте эди.
Къыбдысыны бурну къылны
Къыя эди.
Халал хакъдан толу рысхы
Джыя эди.

Ол итге: «Хир!» тауукъгъа — «юш!» —
Демей эди.
Сатыу этсе: Не «мин», не «тюш!» —
Демей эди.
Эркишиси аны кърсе,
Къууангандан,
Арыгъаны кете эди
Санларындан.

Эс таба эд Зияданы
Сёзлеринден,
Кёз алмай эд, тюрсюнюнден,
Кёзлеринден.

Сабийлери: джашы — Гитче,
Къызы — Гоша.
(Ата, ана эсен болса,
Этда къоша)
Барлыкъ болур элле, алай
Тюрленди хал.
Хыны къадар буюргъаннга
Не эд амал!

Бир кюн, ол кёл аллын чачыб
Ычхыннгынчы,
Къарауулла¹, къуугъун этиб,
Къычыргъынчы,
Гитче келгенд суу ызына,
Ойнар ючюн.
Анасы да аны билиб,
Салыб кючюн,

Муруккусуз, чабыб джетиб,
Джашын бери
Алыб, былай тебрегенлей,
Ары дерн
Тыйылгъан суу ычхыннганды.
Аллын чачыб,
Анасы да, сабий да

¹ Къарауулла — суу хорлаб ычхына тебресе, аны билдирир ючюн, тыйылгъан джерине къарауулла салгъандыла.

Андан къачыб,
Тебрегелле, окъ атханлай,
Бек гузаба,
Суу ызындан ёрю сюрем,
Къотур¹ таба,

Тауушундан сасыб-сасыб
Къулакълары,
Джелинден а атлаялмай
Аякълары,
Къоркъуундан, къоркъуб-къоркъуб
Джюрек чанчыб,
Экиси да къутулдула
Ёрге къачыб...

Адамлагъа джетер-джетмез
Джарлы къатын
Къан къусханед, эсгералмай
Чырт бир затын.
Ариу кефин, нюр келбетин
Ташлагъан эд,
Андан сора тюзелмейин
Башлагъан эд...

Юйде болмай, тюзде айланыб
Кёбден бери,
Кёнчекликден къайтыб келед
Аны эрн.

¹ Къотур — Учкуланны кюнбет джанында джерни аты.

Кёрюнгенлей, ити аллына
Улуб чабды,
Ол да тюшюб, ат илгичге
Атын такъды.

Юй бийчеси чыкъмад андан
Ары дерн,
Не уа аллына чабмадыла
Сабийлери.
Кирди юйюне. Аллай юйге
Джауум кирсин.
Джарлы Таулу не болгъанын
Къайдан билсин:

Чырахданда¹ нарат чыракъ
Мутхуз джана,
Орундукъда джан ауалда
Саусуз ана.
Сабийлери къалкъыб-къалкъыб
Бир орунда,
Хоншулары мыдах-мыдах,
Бары мында.

Алгъасады... сора атлады
Знядагъа.
Ийнакълады, джыламугъу
Бетине агъа.

¹ Чырахан — оджакъны джанында чыракъ джаныучу орун.

Не болгъанын сорду, билди,
Тептиреди...

— Аналары! Быланы кёксюз
Этме! — деди.

Келмесе да юлерине
Къайтырлары,
Ким билсин, бир этерлери —
Айтырлары
Бар эсе деб, Зияданы
Абсынлары
Сылджыралла, бирем-бирем
Чыгыб бары.

Ауругъан а кючден-бутдан
Джууаб берди:
— Айтырыгъым — осиятды...
Толтур... — деди.
— Тейри ары деб, мен бери деб
Джанны тартыб,
«Ол келгинчи къой мени», — деб,
Арну айгыб,

Аджал мени, мен да сени
Сакълай-сакълай,
Бюгечеге джетди замап,
Атлай-атлай...
Мен ёлгенлей, толтур мени

Тилегими:

Чыначыкъдан чорт кесиб ал
Билегими.

Кесим кийик сатхияндан
Къаб этгенме.

Ичине къолну салырча

Таб этгенме,

Саб салгъанма, андан тутуб

Урур кибик,

Бау салгъанма, ёрге тагъа

Турур кибик... —

Дед да эрине дагъыда айтды
Осиятын:

— Мени къарамы тутма да,

Келтир къатын,

Не келгеннге, не къалгъаннга

Билдирме джукъ,

Уллучукъла болгъунчуннга

Джашчыкъ, къызчыкъ.

Келген къалай турлукъ эсе,

Алай турсун.

Быланы урса, мени къолум

Бла урсун... —

Деди. Ёлдю олсагъатдан,

Асыл къатын,
Не этсин эри, тентиреди
Кеси сартын:

Аллай кече керн болсун
Келди, кетди,
Эр къатынны осиятын
Тамам этди...
Бираздан а ол тыбыргъа
Келни келди.
Таулу отоуда къатынына
Былай деди:

— Балаларым ёксюздюле,
Сен а ёге,
Бир къууана, бир кыйнала
Азаб чеге,
Ёсдюрлюкбюз экибиз да
Сабийлени.
Алай, санга бир айтырым
Барды мени:

Ма, бу затны, бир къолунга
Былай ал да,
Бу джюню уа, джюрегинге
Джууукъ сал да,
Джюн бла ант эт, къарамазгъа

Ичи ачыб:
Сени ёлтюрлюк болсала да,
Ичинги ачыб.

Сабийлеге тилинги арну
Этгенлей тур,
Оздурсала, къарама да
Муну бла ур...—

Келин къолну, къаргъыш этиб,
Къолуна алды,
Кюеу кюйюб, джюрегине
Къолун салды...

III

Заман кюнюн керексизге
Бош ашырмаз,
Къуру да кыш, не джай болуб
Алай турмаз.
Быйыл юч джыл Зияданы
Ёлгенине,
Отуз тёрт ай кюндешини
Келгенине.

Аталары аз кёрюнед
Кеси элинде.
Кёнчекликге атланады
Ат белинде.

Къатын төрде, бийче кибик,
Олтурады.
Зиядагъа кюндешлигин
Толтурады.

Къышын нед, сууукъ суугъа
Къолу тиймей,
Джайын нед, кюн иссиге !
Бети күймей.
«Къайнай»: Гитче — къолу, Гоша —
Къарауашы.
Аллына келед отуну,
Сууу, ашы.

Кийгени уа дарий, дамха,
Ох деб турад.
Не аз да къыйсыкъ этселе уа —
Тюед-урад.
Кесини да барды эки
Джыллыкъ джашы.
Бир хыштыуурт, тоб кибикди
Юсю, башы.

Ашарыкъдан къысад къатын
Егелерин,
Билед ёнге, къачан кимге
Къалай дерин: !
— Мен саулукъда, болмагъыз, — деб —

Сууукъ леда ач, —
Ёксюзлеге хар кюн сайын
Вирер къалач
Бериб, айтад:— Эки къалач
Ючююзге,
Джартыларын беригиз энд
Кичигизге.

Ала уа аны джанларыча
Кёредиле.
Сындыралла да, сайлатыб
Бередиле.
«Кеси джашын бизден артыкъ
Кёрмейди,— деб —
Таб, ол огъай анга юлюш да
Бермейди», — деб,

Джукъ соргъанига ала джууаб
Этедиле.
Ёге ананы кёлуне бек
Джетедиле...
Айтханымча, бири отунчу,
Бири суучу,
Волсала да, къыйналмайла,
Ала джунчуб.

Ёге ана уа алай туюд
Салыб кючюн,
Зияданы сабийлери

Аны ючюн
Тюфюндюк деб чырт кыулакыгъа
Алмайдыла.
Не бир мугур, не бир мыдах
Болмайдыла.

Табханларын ашайдыла,
Киедиле,
Таб, танмасанг, туююлюрге
Сюедиле!
Бегекдиле, джокъду бир да
Хиталары,
Келиб керсе, кыууанады
Аталары.

IV

Мен заманига разыма
Джашау ючюн,
Нюр табигъат насыб джашнай
Салыб кючюн.
Алай а ол нек ёсдюред
Аманланы,
Ала бла нек инджитед
Адамланы?

Бир кюн къатын ата юйюне:
Ма, Къарт-Джуртха
Баргъанында, хоншулары

Бир къарткъуртха,
От алыргъа келиб, шорпа
Къайнагъынчы,
Кереклини, керексизни
Чайнагъынчы,

Олтургъан эд, тѣкдюрген эд
Ичин аны...
Къайдан билсин къатын обур
къарткъуртханы.

«...«Тюйгюч» бла бек тюеме,
Мен а дайым,
Егелерим не аз да кылыкъ
Этген сайын.
Ура-тюре тургъанлыкъгъа
Бир сынмайла,
Бѣгекдиле, манга да артыкъ
Турсунмайла», —

Дей бошады хапарыны
Артын къатын.
Къарт-къуртха уа: «Ангыладым,
Мени сартын,
Аналары Зияданы
Къолуду ол,
Сабийине къууанчладан
Толуду ол.

Ийнек юсюн теблесе да,
Бузоу ёлмез,
Ана кьолдан баласына
Къайгы келмез,
Мындан ары ишни аз этдир,
Ашны кеб бер,
Кесинги кьолунгу джетдир,
Бир сынаб кёр...» —

Деб джыланнга кеселекке
Берген эд уу.
Андан сора, Таулуланы
Басды бушуу.
Юйде болмай, тюзде айланыб,
Кёбден бери,
Джортууулдан къайтыб келед
Къатынны эри.

Кирди юйюне,... юй бийчеси
Турад төрде,
Ёксюзлери мугур-мугур
Бирер джерде,
Мыдахланды, булут болса,
Джауар кибик,
Сабийлери, уф, дегенлей
Ауар кибик.

Ачыуланды, кылыч болса,
Кесер кибик,

Тик къарады, саяу болса,
Ётер кибики.
Ёксюзлери чулгъандыла
Бутларына.
Джуммай тёкдю бетлерине,
Сыртларына.
Муруккусуз къабыргъагъа
Къарады ол,
Эски орунда табылмады
Багъалы къол.
Даулашдыла, бет ачдыла,
Эр къатын да.
Сездирмейин башсыз дауну,
Бир затын да.
Эки ортада, эслеб эси,
Билиб башы —
Атасыны не излегинин
Сезди джашы.

V

Къатын къолну Къобан суугъа
Атхан эди,
Биреу аны айрымканда
Табхан эди.
Сейирсиниб, хайран болуб,
Къалгъан эди,
«Къабыр» этиб, сора джерге
Салгъан эди.

Сабийледен эшитгенед
Гитче уа анда,
«Къол къабырны» хапарларын,
Айрымканда.
Танг атханлай, айрымканнга
Ётдю Гитче,
Къолну табар дыгаласны
Этди Гитче.

...Джокъду... «къабыр» ачылгъанды,
Джанлы къазыб...
Тюшген тюгю, аякъ ызы:
Джангы къазыб,

Гитче айтханча, джанлы къазыб,
Табхан эди,
Къабын чайнаб, джаратмайын
Атхан эди.
Ол кетгенлей, эчкичи къуш,
Эрлай джетиб,
Сермеб алыб учду, къанат
Таууш этиб.

Ёксюз джанчыкъ мыллык атды,
Къушну кёрюб,
Суудан ётдю, хахай этди,
Къучакъ кериб,
Къуш — хауада, джашчыкъ — джерде,

Бара-барыб,
Талакъчыгъы туруб, ауду,
Тамам арыб.

Ллай а ол къараб, къакъмай
Кирпиклерин,
Кёрюб турду, къушну тохтаб
Къонган джерин.
Арт къарыуун салыб Гитче
Эитда чабды,
«Тюзню ётмегни бёрю ашамаз!» —
Къолну табды!

Ол джылайды, ба этеди,
Ана къолун,
Биреу келед, анга буруб
Баргъан джолун.
Къайтхан атлы джашчыкъ тургъан
Джерге келди,
Кимни сабийи болгъанын
Соруб билди.

Сора къолну сермеб алыб,
Кетиб къалды,
«Бер!» — деб сабий аны ызындан
Джылаб, барды,
Аман адам аманд къушдан

Джаплыдан да,
Тюзлюк тутхан къоркъмаз джаудан,
Къанлыдан да...

Ол адамны нёгерлери,
Талай атлы,
Туу-туу эте хар бирини,
Минниген аты.
Бирер джерден чыкъдыла да,
База-къоркъа,
Бу да, ала да тебрелле,
Чаба-джорта.

Ол барыудан барыб, болмай
Кесин аяу,
Тау Артына ауду Гитче,
Къара джаяу.

Аны инджитиб баргъан ишни
Башы эди,
Ол джер-джерден адам джесир
Ташый эди.
Тау Артында бек айтылгъан,
Бир юй эди,
Тенгле бла кенчекликге
Джюрюй эди.

Бир джолда уа Къабартыны
Джери бла
Лууб келе, Зияданы
Эри бла.
Тюбешнуде джаны кючден
Къалгъан эди,
Бир тюз адам муну джюкге
Алгъан эди.

Андан бери бу да джауун
Билген эди.
Табы тюшсе деб, сымарлай
Келген эди.

VI

Сен да сорма, мен да айтмайым
Джашны халын:
Кюн ашырад табыб джангыз
Къарын джалын.
Джылккы къошха элтген элле
Олсагъатдан.
Кече сайын гёзет этед
Тюшмей атдан...

Майыл деб а бир джесир джаш
Бар эд анда.
Хапар соруб, хапар айтды

Бир кюн анга:
Ол — Гитчеге джан аурутхан
Болуб чыкьды.
Эркелетиб, кёзюне,
Бурнуна сукьду:

Къайгьырады, баджарады,
Юретеди.
Къарнашы не этерик эсе,
Аны этеди.
Алай бла озгъанында
Бир талай джыл,
Атда ойнаргъа юретген эд
Аны Майыл.

Эмилике салмай Гитче
Джюген, не джер,
Миисе болду, айырмай эд
Эниш неда ёр.
Терисича, бегий эди
Атны юсюне,
Халкъда хапар джюрюй эди
Аны юсюнден.

Батыр эди. Керек джерде
Джууаш эди.
Ташны къысса, къан чыгъаргъан
Бир джаш эди.

Арну эди. Оптогъуз джыл
Толгъан эди.
Адам къараб туруп кибик
Болгъан эди.

Бююн байгъа джаш туугъанды,
Уллуд байрам.
Баш ёчлени ким алалыр
Дейсиз, къайдам...
Эл джыйылыб, чайкъалады,
Адам кёбден,
Таш тюше да, джерге тиймез
Дерча кёкден.

Къурманлыкъла къайнайдыла
Чоюнлада.
Халкъ къарайды тюрю-тюрю
Оюнлагъа.
Биреу тебсеб ёч алады,
Биреу — джыгъыб,
Джамагъатха салам берди
Гитче чыгъыб.

Кёрюр-кёрмез байны кызы,
Эслеб аны,
Чырайына, болумуна
Кирди джаны.

Тулпар эди джесир джашны
Миннген аты,
Ол себедден барлыкъ эди
Джелден къаты.

Анга джети нёгер хазыр
Этген элле.
Сегизи да бирден чабыб
Кетген элле.
Барысындан бир джаякълаб,
Онг джанында,
Гитче чыкъды атлыланы
Чынг аллында.

Мухоллукъда оздурмайын
Замаи чагъын,
Терилигин, джауурлугъун,
Ангырчагъын,
Тешиб атды хар бирерин
Бирер джерге.
Адамла уа билмедиле
Чырт не дерге.

Атны аягъы букъу, бурну —
Тубан этиб,
Нёгерлерн баралмайла
Аны джетиб.

Къайтыб келе, учхан атдан
Джерге узалыб,
Атханларын бирем-бирем
Джыйыб алыб,

Къызыму чабыб баргъанлай ол
Минди джерлеб,
Биринчиге келди ышара,
Аты терлеб...
Бир кесекден чыгъардыла
Этда аны.
Билмеген — бил, танымагъан —
Ма, кёр, таны!

Къой сен анда джигитликни,
Болгъан кючню:
Ат аллына узатдыла
Бир чемични
— Хара! — делле, атла бирден
Атылдыла,
Нёгерлери атларына
Къатылдыла.

Бу, чемични бойнун кесиб,
Тулукъ сойду.
Этин саглаб, терисине
Джыйыб къойду.
Башын къысды, бучхагъындам

Тилимди этиб.
Байракъ алды, барысындан
Алгъа джетиб.

Тулукъну ачыб къаралла да
Сойгъанына,
Бу джаш халкъны тамашагъа
Къойгъанына,
Сёз табмалла — ичегини
Учуна дери
Тыйыншлысы джыйылгъанды, —
Делле, — бери:

— Къарнын къагъыб, ичин этиб,
Атыб ётюн.
Сал да къайнат, — таза джыйгъанд
Джауун, этин.
Гыбытлыкъ а, бир адам сёз
Табмаз кирик.
Айран огъай, сют къуйсанг да,
Акъмаз кирик.

Байны берген баш ёчлерин
Джесири алды.
Ол кюн халкъны ауузунда
Гитче къалды.
Болгъанлыкъгъа байны къызы
Озгъан арну,
Гитче амалтын табхан эди.
Джюрек ауруу...

Джылкылары кёз аллында
 Отлайдыла,
 Аджирлери юлюшлерин
 Сакълайдыла,
 Мыдахланыб, сагъышына
 Кетиб эси,
 Ат белинде тынчаяды
 Гитче кеси:

«Бусагъатда муратларым
 Толса эди,
 Бир джаным от, бир джаным суу
 Болса эди,
 Отум бла байгъа ёртен
 Салсам эди,
 Сууум бла туурасына
 Барсам эди.

Джалыннганын кёзюм бла
 Кёрсем эди,
 «Къолну берсенг, джукълатырма» —
 Десем эди,
 Алай бла Къолну къолгъа
 Алсам эди,
 Джаннган отха дыб деб таммай
 къалсам эди;

Кече демей, кюн демейни
Кетер эдим.
Байны малын джау табасы
Этер эдим», —
Дей тургъанлай, аны аллына
Биреу келди,
Салам бере, сагъышларын
Къысха бёлдю.

Джукъ сормады, неда айтмады
Чырта хапар,
Бир джаш адам, чыкъмагъанды
Мыйыкъ, сакъал.
Минген аты учхан къушдан
Тиричады,
Кийингени — джесирлени
Биричады,

Суйюнгени — джанкъылычны,
Нюрючады.
Айтхан сёзю къулагъынга
Киричады.
Къарады да, ала кёзю
Айбат сезиб,
Бармагъындан алыб берди
Алтын джюзюк.

Кёзю къысыб ачхан чакълы
Бирин туруб,

Сөлешмейин кетиб къалды,
Атын уруб.
Бу хал джашны бир кесекге
Хайран этди.
Сора Гитче аны ызындан
Чабыб кетди.

Кетиб бара уллу джолдан
Бир джаякълаб,
Биреу турад: атдан тюшюб
Нёгер сакълаб.
Джууукъ джетсе, бир ариу къыз,
Ерге туруб,
Бу да юсюне салыб барды
Атын уруб:

— Кюнюнг ашхы болсун, а къыз!
— Ашхылыкъ кёр!
— Бу джол бла киши оздуму?
Бир джууаб бер! —
Деб сорду да: «Кеси къайда,
Аты буду.
Узайтма да, тюзюн айт» — деб
Къаты бууду.

«Аты буду, мындан ары
Джокъду ыз да».
Дегенинде: «Тюз айтаса!—

Деди къыз да,
— Тюз айтаса, аты буду,
Кеси — менме.
Шаушал энди, башха адамгъа
Акъыл бёлме.

Энд кетейим, ашыгъама
Ызыма мен,
Сеннге бийлик этген байны
Къызыма мен.
Сени табсам, алмай эсге,
Къоркъмай джаннга,
Къууанч эте, кетер эднм
Таб олджаннга».

Чыммакъ къумач бояуну терк
Алгъан кибик,
Бир джилтинден къуу къабыныб
Къалгъан кибик,
Джесир джашны джюрегине
Сан-санына
Джукъланмазлыкъ ёртен тюшдю
Кеси аллына:

Ауруу джугъад. Аны айталла
Кёбден бери.
Сюймекликни джукъгъанына,

Ары дери,
Бир джерде да кёрмегенди
Чырт бир киши.
Сагъыш этсенг, табигъатны
Сейирд иши:

Гитче къызгъа термилгенден
Джан береди,
Атасын а энтда алгъынча
Джек кёреди.
Чыдаб болмай, тауусулуб
Анда тёзюм,
Майылгъа айтды джарашдырыб
Ичги сёзюн.

Ол а анга тынгылады да:
— Энди, — деди —
Ычхындырма, ишни табы
Келди, — деди, —
Джерни юсюнде кёбдю санга
Къыз эм къатын,
Алай а сен ол анангы
Къолу амалтын,

Джети джылны джерсирликде
Джылкъы кютдюнг,
«Ашамайын, бютеу болуб,
Киймей тюкдю...

Энди келсе, сёзюню башын
Ачайыкъ — де,
Экибиз да Къарачайгъа
Къачайыкъ де.

Аны ючюн а: билдирмейин
Чырт бир джашга,
Мени анамы Къолун табыб
Келтир манга:
Де да хо этдир, огъай дерик
тюлдю ол да.
Айтханынгы толтургъанлай,
Таукел бол да,

Ол кёрюнген булутланы
Башы бла,
Ол кёгерген джитилени
Къаты бла,
Джол тутугъуз, ол сюдюре,
Сен ушата,
Ол — ызына кёзю къарай,
Сен таш ата».

Ахыратдан ананг туруб
Келген кибик —
Термилгенинг алдаулукъсуз
Келди эсе,

Саусуз джаннга джашау саулукъ
Берген кибик, —
Халал джюрек аны селинге
Берди эсе,

Бийче, башын джесир джашха
Тенгнге кёрюб,
Суйген къызынг сени бла
Кете эсе,
Рыхыдан юлюшонгю
Кемге кёрюб,
Ишни табын насыб санга
Эте эсе,

Кече къара джамчысыны
Къанатларын
Джайгъан эсе, сени джаудан
Джашырыгъа,
Тенгинг джерлеб, кече бетли
Къара атларын,
Хазыр эсе, сен джолгъа
Ашырыгъа, —

Мухоллукъну эринчекге
Элт да ташла.
Ишинг болса, болджал салма,
Эт да башла!..
— Бу ким болду, бу адеж атды,
Терс джарытын

Тик энишге тюшюб келген
Къаты джортуб?

— Ним боллукъду, ол а асхакъ
Майыл болур.

Этген иши адамлагъа

Хайыр болур.

Гитче бла келинликни

Джолгъа ашырыб.

Келе болур терс джарытын,

Ыз джашырыб...

Учду эсе да, кюйдю эсе да

Къабылды къыз.

Киши билмед, не бир хапар,

Не бир джары ыз.

Излейдиле бирер затха

Ишек болуб.

Джер тентериб, джолукъгъаннга

Аны соруб.

Бу кезюуде байны юйюне

Майыл келиб:

— Кетген кече атдан кетиб

Гитченг ёлюб,

Джесирлеринг аны джерге

Салгъандыла,

Джылкъыларынг тууарылыб

Къалгъандыла, —

Дед да байгъя, муругжусуз
Кетиб къалды.
Узаймайын джаны орнуна
Адам барды.
Обалада джангы «къабыр»
Къаралады.
— Ах медет!— деб джангы баргъан
Таралады...

Танг атханды. Кюн бузулгъанд,
Кёк къызарыб
Булутлагъа тие-тие
Къолу узалыб,
Гитче келед: эки аягъы,
Юч да къолу.
Нед хатасы, иги умутдан
Кёлю толу.

Къанат болса, учар кибик
Джолу-ызы.
Биргесине нёгер болуб
Сюйген къызы.
Алай а не, тюеге
Минсе да джарлы,
Таб, анда да ит къабаргъа
Болад аны:

Бу джанына кѣтюн чыпчыкъ,
Джертин джылан
Джибермеген къарауулгъа
Къыз бла улан
Барадыла, болмай чыртда
Ханарлары
Ушакъ эте, джол къората,
Узакъ джары.

Джолукъдула! Алджамалла,
Мычымалла.
Ишеклилик кѣргюзмелле,
Джунчумалла.
Анасыны къолу тартыб
Тѣнгегине,
Таукелликни салды да аны
Джюрегине,

Сыр бермейин, турмай неда
Бош тартына,
Барды Гитче къарауулну
Тюз къатына.
Саламлашыу адетлерин
Толтурду да,
Онг джанында джассы ташха
Олтурду да,

Терен болуб, мыдах болуб
Къашын керди.

Къабдан алыб къарауулгъа
Къолну берди.

— Ма, кёр, бу къол мени анамы
Къолуд! — деди, —
Къууанчдан да, бушуудан да
Толуд! — деди.

Обур юзюб, къузгъун алыб
Аугъанд бери....

Аны сюрюб келгенбиз биз —
Сабийлери.

Бошла энди, бир джарарбыз
Биз да санга» —

Деб къадалды чырт тартынмай,
Къачхыңчы анга.

Къарауулну эси кёбге

Бёлондю да,

Кёзюне бир къолсуз ёлюк

Кёрюндю да.

«Барма къой!» — деб къулагъына
Таууш келди.

Къолну узатыб: «Барыгъыз!» — деб
Белги берди.

Ызларындан таууш этиб
Тилегени:
«Не мен сизни көрмегенме,
Не сиз — мени!..»
Сагъыш этсенг, — Гитчени да
Ауурд иши,
Ёмюрюнде бир айыбы,
Бир бедини

Болмагъан бир таза джанны
Суююб, таныб,
Аджалын да, намысын да
Бойнуна алыб,
Тюрлю-тюрлю тынгъычладан,
Ауушладан
Къалай ётюб барлыкъды экен
Энди бу адам?

Къар джауады, джел сызгъырыб,
Боран улуб,
Сёлешелле эки джаяу,
Ёрге туруб:
— Тынгылама, мин аркъама,
Кел къойнума.
Элталлыкъма, арсар болма,
Тут бойнумдан.

Хайда, турма, дунягъа да
Бир кѣз къарат...
Биз ѳгюнчю, аууш кюртден
Бегиб къалад, —
Тартыннганын къулагъына
Алмады ол.
Андан ары нише болджал
Салмады ол.

Джол аллында, Къол къойнунда,
Къыз сыртында,
Башы кѣкге джете барад
Ол джуртуна!..
Не келсин энд, аууш кюртден
Толду эсе,
Адам огъай, джур да ѳтмезлей
Болду эсе.

Болса, болсун, — дед да ызына
Бир таш атды.
Муруккусуз сора аллына
Ол баш атды.
Джетди ауушка, ичин уруб,
Терен солуб,
Атлай барад, джан къркъууда,
Таукел болуб.

Къоркъмай не этсин, тиюбю чынгыл,
Башы — къая.

Кюрт къаланыб, джол кёрюнмей,
Аякъ тая.

Джунчудула бири джибиб,

Бири терлеб.

Бири джылы, бири уа

Къуруша тебреб.

Ариуладан ариу,

Игилиден иги,

Тамбласыны нюрю —

Бюгюнюню джюгю,

Аллай джууукъ

Адамына

Бир зат берди.

— Ма, къойнумда

Тыкъ болады,

Сен ал, — деди.

Ол а аны анасыны

Къолу эди.

Сабийине къууанчладан

Толу эди.

Къыз узалыб Къолну къолгъа

Алгъынчыннга,

Джарашдырыб ич къойнуна

Салгъынчыннга,

Тюшюб кетди, баш энишге
Ол учхалаб.
Ма тохтады!.. Кёрюнеди.
Мындаи къараб.
— Бир кесекден кюрт джабады
Аны юсюн,
Тас болса уа — табаргъа чырт
Келмез кючюм.

Таукел этиб, кълону ызындан
Секиреме.
Санга айтырым: джанынг ючюн
Тентиреме.
Алай-алай да джол джокъду, не
артха, не алгъа.
Алай-алай да тюшгенбиз
Ауур халгъа.

Сау къласакъ а, не бир дорбун,
Не бир ышыкъ
Мадарларбыз, табар кибик
Биз бир тынчлыкъ.
Нёгер эсенг, нёгер бол да,
Бирге ёлейик.
Къадар бизге буюргъанны
Бир кёрейик.

Не айтырыкъ эд. Анга этерин
Этгенд къадар.
— Болсун! — деди табмай андан
Башха мадар...
Къутулдула! Къуу тѣшекча,
Джумушакъ кърар.
Джазыкъсынды, сау къояргъа
Табды мадар:

Тюшген-тюшген — терен къраргъа
Батыб-батыб.
Хар бирини джунчугъаны
Татыб-татыб.

Чырмалдыла... Гитче туруб
Бугъой бузну
Къыйырында табыб-табыб
Къолну, къызыны
Чыгъаргъан эд экисин да
Ары, ёрге.
Джел урмагъан, кърар джаумагъан
Къургъакъ джерге:

Уллу дорбун. Аш табылса,
Отун болса,
Хазыр межам. Сюйгенингча
Бирни джаша.

Бу болумда ол экиси
Бир бирлерин
Ийнакълалла: Гитче бла
Келлик келни.

«Джан ауруса, сокъур кёзден
Джаш чыгъады»,
«Джан ауруса, къуру джуртдан
Аш чыгъады».
Джан аурутуб, эм къатылыб
Джигерине,
Болджал этмей, педа турмай
Ол эрине,

Къууангандан, кёзю джаныб,
Кёлю джарыб:
Хазырындан къуу кесекни
Сермеб алыб,
Чакъгъыч бла отлукъ ташны
Джилтинлетди.
Бир кесекден джаш дорбунну
Тютюнлетди.

Къаудан бла шхылдыдан
Отну джагъыб,
Келинликни джылытыргъа
Мадар табыб,

Къая ранда джарак джыртыб
Алыб келди.
Келе келиб, джугъутурну
Ызын кёрдю...

Кёк чууакъды, кёрюнеди
Хар бир джулдуз
Тау дорбунда, от джагъада
Джаш бла къыз.

Иги къууум эте, джарыкъ
Турадыла.
Чий джаракдан джибек гырмык
Бурадыла.
Сууукълукъдан къутулургъа
Джетиб биллим,
Андан чырмаб этедиле
Джылы кийим...

Танг атханды. Ол кийикни
Ызы бла,
Биргесине джандан сыйген
Къызы бла
Гитче келед, бир джыгъыла,
Бир да тура,
Бир учхалай, белге дери
Кюртюню джыра.

Бир секиргме, бир да чучхур...
Къыйынды джол.
Къыйынлыкъгъа хорлатмазгъа
Сен джигит бол.
Ыз аджашыб къалды эсе да,
Боран джабыб,
Къачхынчыла къууандыла
Мадар табыб:

Тыйгъыч болгъан чырмауланы
Дженгер кибик,
Джууукъ джерде чат ауузгъа
Энер кибик,
Майна, майна, кёл кёрюндю,
Чат суу агъад,
Аууш артда къалгъанына
Болуб шагъат

Бу суу кимсе деб Гитчеге,
Сорса эди,
Джашынг келед дерге тили
Болса эди,
Андан алгъын Учкуланнга
Барыр эди,
Къарт Таулудан суюмчюлюк
Алыр эди.

Ол затланы этмесе да,
Энди сизге
Юйге дери нёгер болур.
Джол кёргүзе.

VIII

Ёлген ёлюб, кетген кетиб
Къалгъанлыкъгъа,
Экиси да бирча къыйын
Болгъанлыкъгъа,
Джазыу болса, кетген келир,
Ёлген — келмез
Насыб къайдан джашнарыгъын
Адам билмез...

Ай тийгенди юч ёзеннге
Чыммакъ толуб,
Кийик Къобан ахуюлдан
Дингиз болуб —
Гъыжылдайды, къулакъларынг
Сасыр кибики.
Ёзен аяз джунчугъаннга
Татыр кибики.

Тийреледен кёрюнелле
От джарыкъла.

Кече узунд да — кълмайдыла
Эртде джукълаб.

Адамланы не байына,
Не бийине
Бурулмайын, къарт Таулуну
Джарлы юйюне
Насыб келед, эл ауузгъа
Алыр кибик,
Къартлыгъында мыдах кёлю
Джарыр кибик.

— Ит чабады, чыкъ да къара!—
Чыкъды джашы.

Алай деген — Гитчени кичи
Къарнашы.

Экеуленнге саламлашыб,
Итни къоруб,
Сора ичкери алыб кирди,
Джарыкъ болуб.

Джаш адамла, чырайлары,
Суйюмлери —
Башдан аякъ гырмык болуб,
Кийимлери.
Кенгден кёрген къркъар кибик
Къарамлары,
Ёресине «кюмюш токъмакъ» —
Салэмлары.

Бирн абадан, бирн гитче
Сюеклери,
Не эсе да кьууанчлыды
Джюреклери.
Экиси да, джарыкь-джарыкь
Саламлашыб,
Олтурдула, терк тешиниб,
Таб джарашыб.

От джанады, таб салыныб
Джаркьалары.
Ханар айгад, тёрде олтуруб
Аталары:
— Бар эд мени бир заманым,
Энди сындым.
Кьыйынлыкьгъа чыдай-чыдай.
Кёзден тындым.

Ал юйдегим! Сагъынмайым,
Ансын аны..
Асыл эди. Джаным бла
Биред джаны..
Ол ауушду, джашы бла
Къызы кьалыб.
Тура турдум, мен экинчи
Къатын алыб.

Бир кече уа тюзден келиб
Тамам тебдим:
Ёксюзле ючюн аны бла
Дауур этдим.
Кече джатдыкъ. Эртденбла уа
Учду, кюйдю,
Джаш къабылды, ол а манга
Ауур тийди.

Биз бармагъан, биз кирмеген,
Биз сормагъан
Бу джуртлада джер къалмады
Биз болмагъан.
Умут эте, излей-излей,
Джылай-джылай,
Эки кёзюм сокъур болуб
Къалды былай.

Ма джети джыл, аналыгъы да
Андан бери
Тёшек болуб джатад, болмай
Бир сау джери.
Къызым эсе, онджетиге
Джылы джетиб,
Ёксюзлюк да, джарлылыкъ да
Мугур этиб, .

Джумушчугъу кыйын тийиб,
Джашха да ачыб,
Замансызлай агъаргъанды
Къара чачы,—
Дегенлей ол, Гигче кыызгъа
Джууукъ барды.
Къойнуна алыб къучакъларгъа
Лздан къалды.

— Бу джашчыкъ да бизникиди
Артдагъыдан.
Юйюбюзню тутхан буду
Аты — Агудан,—
Дед да Таулу дагъыда айтды
Кёб хапарын,
Джыламугъу джуууб акъды
Акъ сакъалын.

Къартны айтханы тюшюб эсге,
Джетиб джаннга,
Джангыз Гитче джууаб эгди
Джылаб анга:
— Атам, тёрюнг мийик болсун,
Джашауунг кёб.
Мен да айтайым, чыкъды эсе
Антыргъа чёб:

— Сауду джашынг. Аты Гитче.
Тау артында.
Джылкыы кютед малгар элни
Тюз къатында, —
Дед да джашы тюз хапарны
Терге бурду.
Сокъур киши джыламсыраб
Ёрге турду.

Къучакълады, джалаб аны
Тили бла.
Ийнакълады, джюрегини
Нюрю бла.
Барысы да эс ийдиле,
Шууулдашыб,
Энтда Гитче сёз башлады,
Таб джарашыб.

Таулу уа аны эсгермед да,
Сёзюн бёлюб,
Кёкюреги дертден толуб,
Ётю кёбюб:
— Тау аргына кеси барлыкъ
Тюлдю сабий,
Аны аудургъан, бир да ажымсыз,
Дертли Дарбий.

Не табалау этди джауум,
Ай заманым!
Энтда табиб, баджарайым
Бир амалын.
Турчу, Агудан, сен атланы
Эрлай джерле.
Мени атымы адеж тут да,
Алда тебре. —

Айтылгъан сёз — атылгъан окъ.
Джорукъ къаты.
Танг атаргъа джыйылгъан эд
Тогъуз атлы.
Сауутланыб, чубур-чубур
Кийимлери.
Къуш къарамлы, адам англы
Сюйюмлери.

Атлары уа тенсейднле
Къалмай джадау,
Хар къайсысы — табмаз кибик
Тушман да дау.
Келгенлени биргесине
Кеси барыб,
Талай атдан бир маджалын
Сайлаб алыб,

Сылаб-сыйшаб, джерлеб минди
Гитче да анга.
Къарнаш табыб келир ючюн
Агуданнга.
Агудан да тебреген эд
Аны бла.
Джол тутдула Къобан Ары
Джаны бла.

Гитче хариб, анасыны
Къарнындача,
Джукъ кёрмейин ёсгенди да
Джылкъылада,
Джигитликни ол билмеген
Ышанларын
Энди кёрюб сейирсинед
Ол былада.

Аты айтылгъан адам болуб,
Тау артында
Джокъду была танымагъан
Не билмеген
Не элледе, не тюзледе,
Тау къатында.
Бир джер болмаз была барыб
Мал сюрмеген.

Биледиле Гитче тургъан
Байны да ала,
Барадыла, аны онгларгъа
Бичим сала.
Гузаба ишни соза турмай
Ийыкъгъа, айгъа,
Ары аугъанлай, тюшген элле
Къонакъбайгъа...

«Ушамагъан джукъмаз» дейле,
Къонакъбай да
Былача бир. Айтды сора:
— Энд не файда?
Сизни келген джумушугъуз
Толур ючюн,
Мен Таулугъа бет джарыкълы
Болур ючюн,
Отуз алтын керек болад —
Къысха сёзю.
Джарыр ючюн джол устаны
Къызмар кёзю.

Келбетлери мыдах болду
Барыны да,
Джокъду алада айтылгъанны
Джарымы да.

Джангыз Гитче, джарыкъ болуб,
Бек къууаныб:

— Болсун!— деди, ёрге тура,
Кёзю джаныб.

— Болсун, иш чырт джарсымасын
Ачха амалтын,

Отуз огъай, мен берейим
Алтмыш алтын. —

Дед да, берди Майыл ючюн
Башдан башха...

Джесир джашны келтириуде
Алтын ачха!

Бек джарады баргъанлагъа
Болуб хайыр.

Ючюнчю кюн келтирилди
Ары Майыл.

Гитчеге уа тенг керек эд,
Мал джалгъан эд.

Ачхаланы байны юйюнден
Къызы алгъан эд.

Бери аугъанлай, тамададан
Оноу соруб,
Гитче келди ал атлыгъа,
Буйрукъ болуб.

Ол келгенлей, халкъ джыйылды
Юч ёзенден.
Ким къурманлыкъ, ким да къолтукъ
Келген-келген.

Къурманлыкъла къайнайдыла
Къазанлада.
Мыдахлыкъны ызы да джокъ
Адамлада.
Той уллуду, къара агъашча,
Халкъ джыйылыб,
Таулуланы кенг арбазгъа
Чырт сыйыныб

Болмайдыла, энтда чепкен
Сокъгъан кибик,
Джангы-джангы келедиле
Хар ким кириб.
Бир заманда бу даурну
Ичин джырыб
«Келелле!» — деб эштилди
Бир къычырыкъ...

Ай тийгенди Юч ёзеннге
Чыммакъ толуб,
Кийик Къобан шууулдайды
Сууукъ болуб.

Тегерекде бир-эки деб
Джети джерде
Джети шынкъарт джарыталла
Джаныб ёрге.

Ашайдыла, ичедиле
Къарт, джаш башха.
Сёз берилди суюмчюге
Келген джашха...
Насыб сенден ёнгелеб, бир
Кетиб къалыб,
Этда айланыб, юйюрсюнюб
Келди эсе,
Джазыу сени дуня азабха
Элтиб салыб,
Сокъураныб, баш эркинлик
Берди эсе,

Сокъур атанг джаны саудан
Джашын табыб,
Къарт джюреги бурун кибик
Ура эсе,
Кёзююне кыйынлыкъгъа
Башы къалыб,
Аны джауу кызын табмай
Тура эсе,

Къыз огечинг къарамында
Къараб тоймай,
Тийренг бла къууанчынгы
Кёрлюк эсе;
Джаш къарнашынг ёгеди деб,
Мутхуз болмай,
Билек болуб, санга солуу
Берлик эсе;

Сюйген къызынг, таб сенден да
Артыкъ сүйюб,
Болджалына бек ашыгъыб
Тура эсе,
Сюймегенинг, чыдаб болмай,
Ичи күйюб,
Ай медет, къарны къаты
Бура эсе —

Барысы да таб келгенди
Бусагъатха.
Кёлюндегин айт да ангылат
Джамагъатха...
Къара джохар мыйыкъларын
Бурма бура,
Къараб тургъан джамагъатха
Ёрге тура,

Чарт-гурт этмей, узакъ созмай,
Табыб тѣзюм,
Джыйылыугъа айтды Гитче
Ичги сѣзюн:
— Ма бу юйде джашай элле
Тѣрт джан — тѣрт баш:
Лта бла ана, эгеч
Ела къарнаш, —

Деб башлад да, кѣрген, билген
Хапарларыи,
Тынгылатыб, ангылатыб,
Айтды барын.
Бу кѣзюуде, къысыб башы,
Кюйюб джаны
Еге анасы табды бери
Къарт-къуртханы.

Олсагъатдан къызла, джылаб,
Чабыб джетиб,
Келинликни отоу таба
Алыб кетиб,
Таб тюзетиб, ким да айтырлай,
Сюйюндюрюб,
Келтирдиле, тиширыуча
Кийиндириб.

Джерде джаниган шынкъартлагъа,
Кёкдеги Айгъа
Джанкъылыч да къошулгъанча
Ол былайгъа,
Аллай къууат, аллай келбет
Салгъан эди.
Джыйылгъан халкъ анга къараб
Къалгъан эди.

Гитче орнуна олтургъунчу,
Къобуб Таулу,
Халкъны аллында къатынына
Салды дауну.
Джашырмады, айтды андан
Къалгъанын да,
Ауушханны къолун кесиб
Алгъанын да...

Ёге ананы тамагъында
Саусуз джаны:
«Джууаб берлик буд», — деб, тюртдю
Къарт-къуртханы.
Къарт-къуртха уа тартынмады,
Чырт мунуча,
Айтды ишни туура болгъан,
Болумуча.

Джууукъ келд да бир чырпабёрк
Чубурченкен,
— Менем!— деди,— кьолну табыб,
Къабыр этген.
Майыл айтды: Таулу аны
Эки кере
Ёлюр джанын къалдыргъанын,
Хар ким кёре.

Андан сора къыйынлыкъда,
Буту сыныб,
Зорлукъ бла урланганын,
Кючю тыныб.

— Тынгылагъыз хар къайсынг да,
Тюзюн айыр,
Гитче деген менме, бу уа
Тенгим Майыл —
Дед да Гитче атасына
Кьолну берди.
Аны алгъанлай, сокъур къартны
Кёзю кёрдю.

Анасыны кьолу бла
Чыммакъ чачын
Сылады да джаш Гошаны
Башын ачыб.

Себеб болуб ана Къолну
Джетген джери,
Бурун кыбик къаралдыла
Акъ тюклери.

Кюндеш къатын союб бетин,
Тюйюб башын,
Акъылындан джарты болду,
Ачыкъ шашыб.
Къарт-къуртханы джулкъуб алыб
Кюлте чачын,
Къаппа-къара боядыла
Бетия, башып.

IX

Кюи тийгенди. Айланганды
Къыбыла джел.
Къар эрийди. Къууанады
Джыйылгъан эл...
Энд, окъуучум, къысхартайым,
Бармай къоша.
— Майыл бла бир юй болуб, —
Дейле, — Гоша,

Джашай-джанай, санау кюнюн
Тауусханды.
Андан сора бу дуниядан
Ауушханды.

Бастыргъанла, хапар этиб
Тийресине,
Анасыны къолун салыб
Биргесине.
Гитче бла суйгени да
Алыб, барыб,
Джашаулары кюнден-кюннге
Джашнаб, джарыб.

Гитчени уа тамадагъа
Сайлаб эли,
Малгар бла шохлукъ тутуб
Барыб-келиб,
Таурухдача джашагъанды
Бек алапат,
Разылыкъ бериб анга
Сау джамагъат.

Бу хапаргъа ким керти дер,
Ким ётюрюк,

Джазмагъанма кѣзюм кѣрюб,
Не тюртюлюб.
Айтыб санга эшитдирген
Муну менме,
Мен кесим да эшитгенден
Эшитгенме.

Алай деген, ол кѣзюуде
Айбазлада
Къыз болгъанды ата юйюнде
Къарт Бексада...
Хапарыма таурух деуден
Тюнгул энди:
Бексаданы туудукъ къызы
Ингил эди.

Ингил бизде, Семенлада,
Келин болуб,
Джашай-джашай джюз отузгъа
Джылы толуб,
Къыйынлыкъ да, зауукълукъ да
Кѣрген эди.
Минг тогъуз джюз кырккынчы джыл
Елген эди.

«Анам хариб айтыучан эд
Муну манга»,—
Деб айтханед бу хапарны
Ингил амма.
Тынмай эсенг, «Кичкине Къол»
Деген ат да
Гитчени атыд,— деучен элле
Бнзде къартла.

1967 жыл.

БАШЛАРЫ

Магъана	3
-------------------	---

I

Ленин	6
Партия	11
Къарачайны джюрегини джюреги	12
Энтда атсын рахатлыкъны тауглары	13
Зыраф кюнюм озмасын	15

II

Сен джылны джазы	18
Июр джилтинле	18
Айыб этме, бир сорайым, табигъат	22
Мен дуняда муратыма джеталсам	24
Джылытмасам да, джарыгъым тиер	25
Джангур джаууб, кюн тийиб	25
Санга бара	27
Тауну таугъа ташырем	28
Эртде тийиб, кеч батса да	28
Негерге сени берселе	29
Ауушдурсакъ джюреклени	31
Сагъат деген асыры кёб кёреме	32
Не тийгенни, не батханын кёрмедим	33
Тыйышлы	38

III

Умутла бла булутла	40
Ауур сөз	40
Керти сөз	41
Бекишай	43
Къойчуну джыры	43
Не кюрешсе да ксси	44
Бу не затды?..	45
Бу уа неди?	46
Тобум	47

IV

Къарачайны тауларында	50
Ананы къолу	60

Семенов Азрет Исмаилович

РУКА МАТЕРИ

сгихи и поэма

на карачаевском языке

Редактор **А. И. Кубанов**
Художник **Н. Г. Крицкий**
Художественный редактор **М. П. Бертник**
Технический редактор **М. Ф. Перепада**
Корректор **К. А.-К. Салпагарова**

Сдано в набор 26-III-1974 г.

Подписано в печать 6-IX-1974 г.

Формат 60 x 90^{1/32}. Печ. л. 4. Уч.-изд. л. 4,25

Заказ № 1742 Тираж 650 экз.

ВУ 14665. Цена 44 к.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства,
Черкесск, пл. Кирова, Дом печати.
Карачаево-Черкесская областная типография,
Черкесск, ул. Первомайская, 47.

0743--071

С М 159 (03) — 74 71—74

44 K.